

OTTOMAN BANK

ABDÜLMECİD DEVRİNDE
OSMANLI İMPARATORLUĞU MALİYESİ

Kırım Savaşı'ndan sonra bir İngiliz sermaye grubunun girişimi ve bir müddet sonra Fransız ortakların onlara katılımıyla kurulan Osmanlı Bankası, tarihte "Tanzimat" adıyla bilinen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki büyük modernleşme hareketinin bir ürünüydü. 19. yüzyıl başından itibaren III. Selim ve II. Mahmud tarafından başlatılmış çeşitli ıslahat çabalarını izleyen Tanzimat dönemi, bu padişahların halefi olan Abdülmecid'in 3 Kasım 1839'da ilan ettirdiği Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile resmen başladı. Tanzimat'ın başlıca esin kaynakları ve mimarları, otuz yılı aşkın bir dönem boyunca sırayla sadrazamlık görevinde bulunan üç parlak devlet adamıydı: Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa. Bankanın kuruluşunda ise özellikle Fuad Paşa çok önemli rol oynamıştı.

1853'te Rusya ile savaş çıktığında, merkez ve taşra idarelerinin yeniden örgütlenmesi, ceza ve ticaret yasalarının çıkarılması, kamu eğitiminin geliştirilmesi ve modernleştirilmesi alanlarında tutucu kesimlerin tüm direnişine karşın önemli başarılar sağlanmış ve bazı mali reformlara girişilmişti. Ama esas olarak hukuk ve diplomasi alanlarında eğitim görmüş Tanzimatçıların mali konularda kişisel yetkinlikleri ve gereksinim duydukları deneyimli çalışma arkadaşları yoktu.¹ Bu nedenle savaş harcamaları imparatorluk maliyesine artık kaldıramayacağı yeni bir yük getirdi. Fuad Paşa 1862'de Sultan Abdülaziz'e ilk imparatorluk bütçesini sunarken şunu kabul etmek zorunda kaldı: "Maliye dengesi 1854 ve 1855'te bozuldu."²

O tarihteki Osmanlı mali sisteminin kusurları şöyle özetlenebilir: Bütçe olmaması ve vergi tahsilatındaki düzensizlik, bunun sonucunda devlet hazinesinin günlük perspektiflerle idare edilmesi; hazine açıklarını kapatmak amacıyla mağşuş sikkelerin ve madeni karışığı olmayan kaimelerin tedavüle sürülmesi, bunun sonucunda da kambiyo işlemlerinde büyük sorunlar yaşanması.³ Devlet kaynaklarının 9/10'u aşağı yukarı eşit paylara sahip üç tür vergiden geliyordu: aşar ve ağnam resmi; emlak vergisi; gümrük resimleri ve dolay-

1 A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie*, s. 120.

2 Ulusal Arşiv-Paris (AN), 207 AQ, 193 DG A0.

3 A. du Velay, *age.*, s. 106.

lı vergiler. Geri kalan miktar, gayrimüslim uyruklardan alınan cizye ile Mısır, Boğdan, Eflak ve Sırbistan'dan alınan haraçlardan oluşuyordu.⁴ Gelirin yaklaşık üçte birini oluşturan aşar aynı olarak ödeniyordu ve alışımlı vergi tahsilat usulü iltizamdı. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda açıklanan program doğrultusunda doğrudan tahsilat denemeleri yapıldı. Ama vasıflı personel eksikliği yüzünden bu denemeler hazine gelirlerinde ciddi bir azalmaya yol açtı; neden olduğu tüm istismarlara ve devleti uğrattığı kayıplara rağmen, iltizam sistemine geri dönmek zorunda kalındı.⁵ Gelirlerin gerçek anlamda merkezileştirilemediğini, çünkü bu gelirlerin bazılarının özel sandıklar aracılığıyla belirli harcamalara ayrıldığını da eklemek gerek.⁶

Harcamalara ilişkin ödeme emirlerinin çıkartılmasında hükümetin izlediği yöntemi, A. du Velay *Essai sur l'histoire financière de la Turquie* adlı kitabında şu sözlerle betimliyor: "Vezirler ihtiyaç duydukları miktarları genellikle divanda saptıyor, daha sonra kendilerine özel tahsisatlar çıkarıyorlar, bu tahsisatlar yapılmamış ya da tükenmişse Hazine'den para çekmeye başlıyorlardı. Hazine boşaldığında ise (ki çoğunlukla boştu) hiçbir sınırlamayla karşılaşmadan "sergi" adı altında ödeme emirleri çıkarma hakları vardı. Bu şekilde harcanan paralar veya tedavüle sürülen sergi tutarı hakkında ise hiçbir zaman hiç kimseye hesap vermiyorlardı."⁷ O sırada Türkiye maliyesinin, Fransa ya da Büyük Britanya maliyelerinin ulaştığı düzenin çok uzağında olduğu görülüyor. Ama Batı'da da bu düzenin yeni sayılabilecek bir oluntu olduğunu unutmamalıyız. Bâbüalî'nin yöntemleri, *Ancien Régime* dönemi Fransız idaresinin yöntemlerine çok benziyordu ve Osmanlı Bankası'nın ilk hissedarlar meclisinde başkan Sir William Clay daha kısa süre öncesine kadar İngiliz mali sisteminin de Türkiye'dekinden hiç farklı olmadığını belirtecekti.⁸

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca vermek zorunda kaldığı sayısız savaşın getirdiği güçlüklerle başa çıkabilmek için, Hazine çeşitli çarelere başvuruyordu: Tahvilat - gelecekte elde edilecek devlet gelirleri karşılığında verilen bono veya senetler -, tağşiş-bunalım dönemlerinde bütân devletlerin başvurduğu alışılmış yöntem -, son olarak da II. Mahmud saltanatının sonundan itibaren (1839) kâğıt para [kaime] ihracı.⁹

1844'te ayarı düşük madeni ve değeri düşmüş kâğıt paranın tedavülünden doğan karışıklıklara bir son vermek için, bir para reformu yapılmasına karar verilmişti. Para sistemi altın ve gümüşü temel alan çift metalli standart üzerine oturmaktaydı; ve sabit altın gümüş paritesi 15,0909 olarak belirlenmişti. İstanbul'da 17. yüzyıldan beri kullanılan nakit para birimi kuruştu ve 1 İngiliz sterlininin kuru 110 kuruştu. Para reformunun ardından 500, 250, 100 (altın mecidiye ya da altın lira) ve 25 altın kuruşlar ve 20 (gümüş mecidiye), 10, 5, 2 ve 1 gümüş kuruşlar tedavüle sürüldü. Ama Hazine eskiden ihrac edilmiş değeri düşük madeni ve kâğıt paraları tedavülden çekme olanaklarından yoksundu; öyle ki ele aldığımız dönemde imparatorlukta aynı anda dört tür para tedavüldeydi:

1. 1844 para reformunun ardından tedavüle sürülen altın ve gümüş paralar;
2. II. Mahmud döneminde kesilmiş mağşuş paralar:
  - nominal değeri 6 kr. olan gümüş "altılık";

- nominal değeri 5 kr. olan gümüş “beşlik”;
- nominal değeri 1 kr. ve 1,5 kr. olan gümüş “metelik”.

Bütün bu nakit paraların nominal değerleri gerçek değerlerinin çok üstündeydi.

3. *Kaime-i Nakdiye-i Mutebere* denen kâğıt para. 16 milyon kuruşluk ilk kaime ihracı 1839-1840'ta yapılmıştı; bunu peşpeşe yeni ihraçlar izledi, öyle ki tedavüldeki kâğıt para miktarı daha 1841'de 160 milyon kuruşu bulmuştu. Aslında söz konusu olan, 8 yıl sonunda tahsil edilebilen ve faiz oranı önce %8 olarak saptanmış, ama daha sonra %6'ya indirilmiş bir tür devlet tahviliydi. Devlet tarafından dalgalı borçlara karşılık olarak sürülen diğer tahvillerden farkları, kamu sandıklarına yapılan ödemelerde madeni para gibi geçerli olmalarıydı. Kaimeler elle yazıldıkları ve numaralandırılmadıkları için, kalpazanlar hatırı sayılır miktarda sahte kaimeleri tedavüle sürmekte hiç zorluk çekmemişlerdi. Diğer yandan Hazine Kırım Savaşı sırasında, açıklarını kapatmak için kaime ihracını artırmak zorunda kalmıştı; 4. Yabancı paralar, özellikle de İngiliz ve Napoléon altınları. Ama Eflak ve Boğdan'da Avusturya dukası, Mezopotamya'da İran ve Hint paraları, Arabistan'da da “Maria-Theresa taleri” denen gümüş Avusturya talerleri de geçiyordu.¹⁰

Madeni para türleri de dahil olmak üzere herşeyin değeri belirlenirken, standart olarak alınan fiktif birim, daha önce de söylediğimiz gibi İstanbul kuruşuydu, ama bazı vilayetlerde hâlâ farklı değerleri olan yerel kuruşlar da kullanılıyordu. Örneğin altın lira Beyrut'ta 137, Yafa'da 142, Edirne'de 121, Bükreşte 61 kuruştur. İzmir, Bağdat gibi bazı yerlerde kuruşun değeri yapılan işlemin niteliğine göre değişiyordu.¹¹

Bütün bu farklı ödeme araçları yerel terminolojide “acyo” adı verilen kambiyo işlemlerine yol açıyordu. Daha sonra başta Osmanlı Bankası olmak üzere, bütün bankalar her hesabın hangi para birimiyle açıldığını saptadılar; artık hesap sahibinin başka bir para birimiyle yaptığı her işlem o günün kurundan bir “acyo”ya yol açıyordu.

İmparatorluğun para biriminin tekleştirilmesi ancak 1916'da gerçekleşebilecekti.¹²

Para reformunun ardından, 1845'te para kurlarını istikrara sokmak ve kaimenin değer kaybetmesini engellemek isteyen hükümet, bu amaçla iki Galata bankeri, Jacques Alléon ve Theodore Baltazzi'yle bir anlaş-

4 A. du Velay, *age.*, s. 24-25.

5 A. du Velay, *age.*, s. 46, 51, 96. S. J. Shaw ve E. K. Shaw, *History of Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, s. 96-98.

6 A. du Velay, *age.*, s. 23.

7 A. du Velay, *age.*, s. 117.

8 Osmanlı Bankası Arşivi-Londra (OBA-L), Yıllık Genel Kurul, 15 Haziran 1864.

9 A. du Velay, *age.*, s. 52 ve s. 123.

10 A. du Velay, *age.*, s. 125-131.

11 G. Young, *Corps de droit ottoman*, c. V, s. 1-3 ve AN 207 AQ 167-1866 faaliyet raporu.

12 Osmanlı Bankası Arşivi-Istanbul (OBA-I), İstanbul İdare Heyeti toplantı tutanağı, 19 Nisan 1916.

ma yaptı. Bu bankerler, yılda 2 milyon kuruşluk bir devlet desteği karşılığında 1 sterlinin kurunu 110 kuruşa tutma işini üstleniyorlardı. 1847'de ortaklıkları *Banque de Constantinople* [Dersaadet Bankası] adını aldı. Bu banka kısa ömrü süresince, kâğıt kuruşun paritesini etkili bir şekilde korumayı başardı. Ama sermayesiz kurulduğu ve Hazine'yle 130 milyon kuruşluk bir istikraz anlaşması akdetmek zorunda kaldığı için, gerekli kaynağı ancak yabancı ülkelerden bulunan borçlarla sağlayabilmişti. 1848'de Batı Avrupa piyasalarını altüst eden buhran bankaya ağır bir darbe indirdi ve saygınlığını sarstı. Sonunda banka 1852'de tasfiye edildi.

Kambyo piyasası üzerinde hiçbir müdahale kalmayınca, sterlin kuru durmadan yükselerek, sonunda 150 kuruşa ulaştı. O zaman hükümet, *Banque Nationale de Turquie* [Türkiye Milli Bankası] adında yeni bir kuruluş oluşturulması için Fransız banker Trouvé-Chauvel'le görüşmelere başladı. Osmanlı hükümetinin yetkisi ve doğrudan denetimi altında çalışacak bu banka, demiryolu, karayolu ve kanal yapımına, madenlere, ormanlara ve tarıma, ticari iskonto işlemlerine yatırılacak 100 milyon franklık bir sermayeyle kurulacaktı. Bu proje hükümetin esas olarak belli bir vadede mali kaynakları artırmak amacıyla, imparatorluk ekonomisini geliştirme kaygısı beslediğini gösteriyor. Ama Rusya'yla çıkan savaş bu planın başarısızlığa uğramasına yol açtı.¹³

27 Ekim 1853'te başlayan savaş nedeniyle askeri harcamalar hatırı sayılır ölçüde artınca Hazine'de büyük bir açık ortaya çıktı. Bunu kapatılabilmek için hükümet, tutucu çevrelerin muhalefetine rağmen, dış istikraz yolunu seçmek zorunda kaldı. 1854'te, İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak anlaşması sonrasında, Londra'daki *Dent, Palmer and Co.* tarafından 3.000.000 £ nominal değerli ilk istikraz ihraç edildi. Mısır haracının teminat gösterildiği istikraz tahvillerinin faizi %6, vadesi 34 yıldı. Tahvilleri %80'lik emisyon kurundan ihraç edilen, dolayısıyla gerçek faizi %9'a çıkan bu istikraz Osmanlı Hazinesi'ne masraflar ve komisyonlar çıktıktan sonra 2.286.285 £ sağladı. Bu miktar, savaş harcamaları nedeniyle 1853'ten 1856'ya kadar toplam tutarı 8,5 milyon £'u geçen açığı kapatmak için çok yetersizdi. Bu nedenle Osmanlı devleti 1855'te nominal değeri 5 milyon £ olan yeni bir istikraz akdetmek zorunda kaldı. Fransız ve İngiliz hükümetleri bu istikraza kefil olmayı kabul ettiler; bu da koşullarda belirgin bir düzelme sağladı. 42 yıl vadeli ve %4 faizli bu istikraz Londra'da Rothschild tarafından 102 5/8 kurdan ihraç edildi. Mısır haracının kalan kısmı, İzmir ve Suriye gümrük gelirleri bu istikraza karşılık gösterilmişti. Kefil devletler İstanbul'a, Osmanlı maliyesinin durumunu incelemek ve istikrazın gerçekten savaş harcamalarına kullanılıp kullanılmadığını denetlemekle görevli bir heyet gönderdiler. Atanan iki komiser, daha sonra sırayla Osmanlı Bankası'nın ilk ve ikinci genel müdürleri olacak, Marki de Ploeuç ve Lord Hobart'tı.¹⁴

Hazine bu işlemlerin yanı sıra, yeniden büyük miktarda kaime ihracına gitti. Banker Alléon'un Pereire'e gönderdiği bir pusula'ya göre, savaş sonunda tedavüldeki kâğıt para miktarı tahminen 480 milyon kuruştı; bunun 180 milyonu %6 faizli, 300 milyonu ise faizsizdi. Aynı tarihlere ait başka belgelerde ise bu rakamın iki katına çıkan tahminlerde bulunulmaktadır.¹⁵ De-

mek ki savaş sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu mali açıdan çok zor bir durumdaydı.

“OTTOMAN BANK”IN KURULUŞU

4 Şubat 1856’da, Paris’teki barış konferansının açılmasına birkaç gün kalmışken, müttefik güçlerin talebi ve baskısıyla Sultan Abdülmecid, 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu’yla başlatılan işleri tamamlamaya yönelik Islahat Fermanı’nı ilan etti. Bu fermanın maliyeye ilişkin hükümleri arasında, 24. ve 25. maddelerde şöyle deniyordu: “Devlet-i Aliyyemin tashih-i usul-i sikke ile umur-ı maliyesine itibar verecek banka misil-lû şeyler yapıilup Memalik-i Mahrusa-i Şahanemin menba-ı servet-i maddiyesi olan hususata iktiza eden sermayelerin tayiniyle [...] teshilat-ı sahihanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulum ve sermaye-i Avrupadan istifadeye bakılması esbabının biletraf mü-talaasıyla peyderpey icraya konulması [...]”¹⁶ Bu metin, daha önceki denemelerin de (Dersaadet Bankası; Tro-uvé- Chauvel projesi) kökeninde bulunan Bâbüâlî’nin hedeflerini kısa, ama açık bir biçimde tanımlıyor. Söz konusu olan, bir yandan kaimeleri tedavülde çekerek mali durumu daha sağlıklı bir hale getirirken, diğer yandan da Osmanlı İmparatorluğu’nun henüz işletil-meyen kaynaklarını değerlendirmektir. İç piyasanın olanakları bu hedeflere ulaşmakta yetersiz kaldığı için, yabancı sermayeye başvurulması açıkça kabul edilmiş-ti. Savaş ve 1854 ile 1855 istikrazları bu noktada kamu-oyunun görüşünü de değiştirmişti. O dönemde *Crédit Mobilier*’ye gönderilmek üzere hazırlanmış bir memo-randumda da belirtildiği gibi, “henüz iki yıl öncesine kadar, Avrupa sermayesinin katkısını gerektiren her türlü mali reform için daha başında bütün zihinlerde mahkûm ediliyordu. [...] Savaş köhnemiş önyargıları alt etti. [...] Dün güçsüz durumda olan nazırlar [...] bu-gün Avrupa’dan alınmış doktrinleri, ülkenin de ona-yıyla, hâkim kılabiliyorlar.”

Batılı, özellikle de dönemin belli başlı finans mer-kezleri olan Londra ve Paris’teki sermayedarlar açısın-dan da koşullar çok elverişliydi. Yakın bir geçmişte Av-rupalı sermayedarlar “Osmanlı hükümetiyle iş ilişkilere girmekten tiksiniyor”, onların zihinlerinde de hissedilir bir evrim yaşanmıştı.

Türk maliyesinin bozukluğu biliniyordu, ama son istikrazların kazandığı başarı, İngiliz ve Fransız hükü-

13 A. du Velay, *age*, s. 126-129.

14 A. du Velay, *age*, s. 139 vd.

15 AN, 207 AQ, 1 B01- Murahaslara talimat, Mayıs 1856 ve Alléon’un pusulası, 16 Haziran 1856.

16 G. Young, *age*, c. II, s. 9 [Türkçe metin, Düstur, c. 1, İstanbul, t.y., s. 415-416, aln. yap. E. Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 29].

metlerinin desteği, hükümetin reformcu niyetleri bir düzelme umuduna yol açıyor, pek çok kişi sermayeleri ve becerileriyle bu düzeltmeye katkıda bulunmak istiyordu. Yapılan ittifak dikkatleri o zamana dek iyi bilinmeyen bu ülkeye çekmişti ve mali durumun düzeltilmesi için ticari ilişkilerin genişletileceği, verimli demiryolu ve kamu yatırımları yapılacağı seziliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ne denli az gelişmiş olduğu ortadaydı ve ekonomik geriliği kötü idareye bağlayıp imparatorluğun gizli zenginliklerini abartma eğilimi hâkimdi. Böylece 1855 sonundan itibaren belli tasarılar geliştirilip hükümetin onayına sunuldu.

2 Mayıs 1855'ten beri sadrazamlık görevini Âli Paşa üstlenmişti. Utangaç bir karaktere sahip olan Âli Paşa, çalışma arkadaşları nezdinde entelektüel niteliklerinin kendisine sağlaması gereken otoriteyi kuramıyordu. Mali sorunlardaki tavrını büyük ölçüde namuslu adam ününü lekelememe kaygısı belirleyecekti. Divan'ın diğer nüfuzlu üyeleri arasında, işbilirlik açısından sadrazamdan daha yetenekli olan Hariciye nazırı Fuad Paşa'yı da saymak gerekir. 1856 Islahat Fermanı'nın hükümlerini hayata geçirmek konusunda ikisi görevlendirilmişti.¹⁷

Kendilerine sunulan tasarılarından özellikle üçü kayda değer:

- Rothschild tasarısı (Londra, Paris, Viyana);

- Başını Pereire kardeşlerle *Crédit Mobilier* grubunun çektiği bir Fransız tasarısı;

- Uzun süredir Türkiye'yle ilgilenen, Parlamento üyesi Austen Henry Layard tarafından yönetilen bir Londralı bankerler grubu ile *Glyn, Mills and Co.* Bankası'nın birlikte hazırladığı bir İngiliz tasarısı.

O dönemde Rothschild firmasının sahip olduğu güce rağmen veya bu yüzden hiçbir sonuç vermeyecek ilk tasarısı üzerinde fazla durmaya gerek yok. Daha sonra da çeşitli olaylarda görüleceği gibi, her zaman hareket serbestliğini koruma kaygısı taşıyan Osmanlı hükümeti, böylesine güçlü, üstelik titiz ortaklar karşısında fazla bir ağırlığı olamayacağını hissediyordu.¹⁸ Bu nedenler, Fransız *Crédit Mobilier* girişiminin niye başarısızlığa uğradığını da kısmen açıklıyor, ama bu başarısızlık geçici olduğu ve sonuçta 1863'te Osmanlı Bankası Pereire projesi temelinde kurulduğu için, bu tasarı üzerinde biraz daha durmakta yarar var.

Emile ve Isaac Pereire tarafından başlatılan girişim, merkezi İstanbul'da, ama yönetimi Paris'te bulunacak ve "Fransız anonim şirketi statüsü"ne sahip olacak "*Banque générale ottomane*"ın kuruluşunu öngören bir protokolün 22 Şubat 1856'da imzalanmasıyla somutlaştı. Başlangıçta dörtte biri ödenecek 55 milyon frank tutarındaki sermayesi 25 hissedar arasında paylaşılacaktı. Bu hissedarlar arasında şu isimlere rastlanmaktadır: Pereire kardeşler, Fould ve Oppenheim, Baring kardeşler firması, *Hottinguer et Cie.*, Dük de Morny, vb.¹⁹

Bu protokol imzalandığı sırada, aşağıda da görüleceği gibi, Layard ve Glyn firması Londra'da *Ottoman Bank*'i kurmakla meşguldü ve onlar da Bâ-bîâli'yle görüşmelere başlamaya hazırlanıyorlardı. Kısa zaman içinde birbirlerinin tasarılarından haberdar olan Pereire kardeşler ve *Ottoman Bank* kurucuları, girmek zorunda kalacakları rekabetin girişimlerinin başarısına

sekte vurabileceği endişesiyle, olası bir ortaklığı görüşmek için temasa geçtiler. Önce Pereire kardeşler, *Ottoman Bank*'in kendi kurmayı düşündükleri şirkete katılmasını önerdiler; İngiliz grubu bu şirketin sermayesinin üçte birini denetimi altında tutacaktı. Layard bu formüle yanaşmadı, çünkü *Ottoman Bank*'in İngiliz bankası statüsünden yararlanmasına ve İngiliz sermayesinin denetimi altında kalmasına çok önem veriyordu. O zaman karşılıklı hissedar ve Türk pazarında ortak biri Fransız, diğeri İngiliz iki ayrı bankanın varlığına dayanan başka bir proje geliştirdi. Ama baştaki tekliflerine geri dönen Emile Pereire iki yeni koşul öne sürdü: İşlemlerini İngiltere ile sınırlamayı taahhüt edecek *Ottoman Bank*'in genel idare kurulunda dört de Fransız yer alacaktı. Bu istekler reddedildi ve iki taraf da ayrı ayrı hareket etmeyi kabullendi.²⁰

Sonuçta projenin öncüleri, her ikisi de Paris'te bankerlik yapan ve 22 Şubat protokolüne imza atan taraflar arasında yer alan Place ve Greininger'e 20 Mayıs 1856'da noterlikten vekalet verdiler. Bu vekaletle, "adı geçenlere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki para reformu, mevcut kâğıt paranın tedavülde çekilmesi, her türlü yeni banknot imali ve sürümü, *Banque de France* ve *Société Générale de Crédit Mobilier de Paris*'yle benzer temellerde bir tedavül ve sanayi bankası kurulması ve işletilmesi imtiyazı, her türlü diğerk hak ve imtiyazların tanınması konularında Osmanlı hükümetiyle anlaşma yapmak üzere görüşmelerde bulunmak" yetkisi veriliyordu.²¹

Görüşmecilere verilen talimatlarda, iki katına çıkarılabilir 60 milyon frank sermayeli, tahvil ve banknot çıkarma hakkına sahip "Osmanlı Bankası" adında bir bankanın kurulması öngörülüyordu. Bu kuruluş hem bir emisyon bankası, hem bir mevduat ve iskonto bankası, hem de bir sınai yatırım bankası olacaktı. Bu kuruluşun ilk amacı ayarı düşük madeni paraların aynı anda tüm imparatorlukta tedavülde çekilmesi ve banka tarafından blok halinde alınıp tahvilleri yine banka tarafından piyasaya sürülecek bir istikrazla kâğıt paranın tümünün ya da bir kısmının konsolide edilmesi yoluyla, para sistemi reformunu gerçekleştirme idi. Bu istikrazla karşılık özel bir teminat istenmeyecekti. "Türkiye'yi borçlu olarak kabul ederken, onun kredisini de artırmak gerekir... gerçek teminat, imparatorluğun ticaret ve sanayi yoluna girme kararlılığıdır." Buna karşılık, banknot emisyonu dışında, hükü-

17 AN, 207 AQ, 1 B01-
Memorandum (tarihsiz,
imzasız).

18 AN, 207 AQ, 123 DG AQ,
A. Marchais'nin mektubu, 6
Ağustos 1856.

19 AN, 207 AQ, 1 B01.

20 OBA-L, Komite
Tutanakları, 20 Mart ve 10
Nisan 1856.

21 AN, 207 AQ, 1 B01.

metten demiryolları, köprüler, şehir aydınlatması, vb. gibi yapım işlerinin banka aracılığıyla Batı sanayiine verilmesi istenecekti. Bütün bu girişimler hem devlet, hem de banka için kazanç kaynakları olacaktı.²² Son olarak İmparator III. Napoléon'a gönderilen ve "birkaç ay önce Majesteleriniz tarafından dile getirilen, İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil ve sosyal yenilenmesine yardım edebilecek bir bankanın kurulduğunu görme isteği bu tasarının hareket noktası oldu" denen bir yazıyla, Fransız hükümetinin de desteği talep ediliyordu.²³

Pereire kardeşlerin projesi oldukça hırslı görünüyordu. Hem emisyon bankası, hem ticari banka, hem de yatırım bankası olarak düşünülen kuruluş tüm mali etkinlikler alanını kapsayacaktı; zaten bu da İslahat Fermanı'nda çizilen programa uyuyordu. Osmanlı Bankası yöneticilerinin 1863'ten 1914'e kadar Pereire kardeşlerin görüşlerine katılacaklarını ve koşullara göre aynı anda ya da bazen birini öne çıkararak bu farklı hedeflere ulaşmaya çalışacaklarını ilerde göreceğiz.

Place ve Greininger'in İstanbul'da yürüttüğü pazarlıklardan hiçbir sonuç çıkmadı. Fransa sefiri Thouvenel onları desteklemedi, sadece Dışişleri Bakanının talimatlarına uyarak Bâbüâli'nin onların önerilerini dinlemesini sağlamakla yetindi.²⁴ Bakan Kont Walewski de telgraflarında çok temkinli bir tutum takınıyordu. 5 Mayıs tarihli telgrafında, gerekli reformların gerçekleştirilmesinde Türkiye'ye yardım etmeye yetecek olanaklara sahip olduklarını düşündüğü Pereire kardeşlerin taleplerinin desteklenmesini tavsiye ederken, hemen ardından "ticari işlere hiçbir zaman karışmama" ilkesiyle hareket eden hükümetin bu işe karıştırılmamasını da istiyordu.²⁵ Bir ay sonra, 7 Haziranda ısrar ediyordu: "İmparatorun Türkiye'nin ve Fransa'yla olan ticari ilişkilerin çıkarına bu kuralın dışına çıkması, sefaretin onların girişimleriyle dayanışma içine gireceği anlamına gelmez."²⁶ Thouvenel kişisel olarak, daha fazla başarı şansı tanıdığı (bunda yanılıyordu) Rothschild tasarısına sıcak bakıyor, ama onlar lehinde de en küçük bir girişimde bulunmaktan kaçınıyordu.²⁷ Mali işlerden hiç anlamadığını itiraf eden Thouvenel, ayrıca fazla açık bir tavırla o sırada Bâbüâli nezdinde çok nüfuzlu olan İngiliz sefiri Lord Stratford de Redcliffe'in İngiliz tasarısı lehine fiilen müdahalesine yol açmaktan çekiniyordu. Ona göre başarı, "ticari niteliklerini korumayı ve her türlü diplomatik müdahaleden uzak durmayı en iyi beceren bankerlerin" olacaktı.²⁸ Osmanlı hükümeti ise kendini, yakın zamanda kurulmasına rağmen (1852'de) dönemin en güçlü sermaye gruplarından biri olarak gözüken *Crédit Mobilier*'nin ellerine teslim etmek konusunda duraksıyordu.²⁹ Sonunda, Haziran başında yaşanan talihsiz bir olay Pereire tasarısına son darbeyi indirdi. Görüşmecilerden biri olan Place, Paris'te iflas etmiş ve haber Rothschild firması tarafından derhal İstanbul'a duyurulmuştu. Anında, "herkes *Crédit Mobilier*'ye saldırdı."³⁰

İngiliz tasarısının başlangıçta açıklanan amaçları daha mütevazıydı. İngiliz hukukuna göre kurulmuş, Londra'dan yönetilecek ve hiçbir imtiyaz istemeyen ticari bir banka oluşturulmasını öngörüyordu. Etkinlik alanının bir devlet bankasının işlemlerini de kapsayacak biçimde genişletilmesini, yani banknot emisyonunu ve hükümetin mali işlemlerini de içermesini tasarısı sa-

hipleri daha o zamandan düşünmüşler, ama bunu daha ileriki bir aşamaya, banka yeterince yerleştikten sonra bırakmışlardı (A.H. Layard'ın İstanbul sefiri Lord Stratford de Redcliffe'e mektubu, 22 Şubat 1856).³¹ Adı "*British Bank of Turkey*" olacak bir banka kurma fikrini ilk ortaya atan, "*Bank of Egypt*"'in de kurulmasına önayak olan iki işadamı, Peter Pasquali ve Stephen Sleight'tı. Tek başlarına bu girişimi bir sonuca vordıramayacaklarını düşünerek, Türkiye'deki yönetici çevrelerle yakın ilişkileri ve Doğu'daki işler hakkında bilgisiyle - yıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmış ve 1845'te Ninova harabelerini bularak büyük ün kazanmıştı - isim yapmış Austen Henry Layard³² ve bu tasarını olumlu karşılayan *Glyn, Mills and Co.*'ye işbirliği teklif ettiler. Layard ve Glyn etrafında oluşturulan grup, Foreign Office'ten sorumlu devlet sekreteri Lord Clarendon ve Lord Stratford de Redcliffe'in de hemen desteğini kazandı. Oluşum halindeki kuruluş için nihai olarak "*Ottoman Bank*" ismi benimsendi ve 11 Şubat 1856'da Layard başkanlığındaki idare heyeti oluşturuldu.³³ Sermayenin 500.000 £ olması, daha sonra 2 milyon £'a çıkarılabilemesi kararlaştırıldı ve 20 £'luk 25.000 hisse senedi 13 Şubatta halka arz edildi. Bu satışta büyük bir başarı sağlandı; hisse alım başvuruları iki gün içinde 80.000'i geçti. Aynı ayın sonunda, kurucuların temsilcileri olarak Layard, Glyn ve Hankey ile Sadrazam Âli Paşa arasında Paris'te düzenlenen, Lord Clarendon'un da hazır bulunduğu bir konferansta tasarımın ekonomik boyutu sadrazama anlatıldı. İngiliz hukukuna bağlı bir şirket olarak *Ottoman Bank*, İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yürürlükte olan kapitülasyonlardan yararlanacaktı. Etkinlikleri sadece ticari nitelikte olacaktı, hiçbir özel imtiyaz istenmiyordu. Yine de İngiliz hükümeti yabancı bir ülkede çalışacak bir firmaya ilgili yabancı ülkenin onayını almadan, kraliyet anonim şirket kuruluş belgesi - İngiliz hukukuna göre hissedarların sorumluluğunun sınırlı olması için bu şartı - veremiyordu. Bu nedenle tasarımın gerçekleştirilmesi için sadrazamın onayı isteniyordu.³⁴

Nisan ayı başında Bâbüli İngiliz hükümetine onayını bildirince, *Ottoman Bank* 24 Mayıs 1856 tarihli kraliyet belgesiyle kuruldu. Bu metinle hissedarların sorumluluğu yatırılan sermayenin iki katıyla sınırlanmıştı. Banka, Mısır hariç bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösterme hakkına sahipti. Bankanın resmi merkezi Londra'da, Old Broad Sokağı, 26 numaradaydı.

22 AN, 207 AQ, 1 B01.

23 AN, 207 AQ, 1 B01.

24 Quai d'Orsay Arşivi-Paris (AE), Turquie, CP 325, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Mayıs 1856.

25 AE Turquie, CP 325, 5 Mayıs 1856 tarihli not.

26 AE Turquie, CP 325, Bakan'dan Thouvenel'e, 7 Haziran 1856.

27 AE Turquie, CP 326, Thouvenel'den Walewski'ye, 12 ve 23 Haziran 1856.

28 AE Turquie, CP 325, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Mayıs 1856.

29 AE Turquie, CP 326, Thouvenel'den Walewski'ye, 2 Haziran 1856.

30 AN, 207 AQ, 193. DG AO- Alléon'dan Fould'a, 5 Haziran 1856.

31 Baster, *The International Banks*, s. 82.

32 Austen Henry Layard (1817-1894). 1845'ten 1851'e kadar Ninova'da ve Mezopotamya'da kazılar yaptı. 1852-1857 ve 1860-1869 yıllarında Parlamento üyesi (Liberal Parti)-*Ottoman Bank*'in kurucusu-1852'de ve 1861-1866'da Foreign Office'te devlet sekreteri yardımcısı- 1869-1877'de Madrid ve 1878-1880'de İstanbul sefiri. 1854'te Kitabeler ve Edebiyat Akademisi'ne seçildi. Ninova, Kırım Savaşı, "Türk sorunu" üzerine eserlerin yazarı (1854). Emekliliğinde Viyana'ya çekildi ve İtalyan sanat eserleri koleksiyonu yapmakla uğraştı.

33 OBA-P, *Extrats of a private diary and correspondence 1855-1856*, Londra, 1856, s. 8-14, 43-44.

34 Baster, *age.*, s. 81-87.

A. H. Layard idare heyetine başkanlık ediyor ve Charles Ede İstanbul'daki müdürlük makamında bulunuyordu.³⁵

Bu arada, *Crédit Mobilier* ile sürdürülen görüşmelerin başarısızlıkla noktalanmasından sonra, Fransızların kendilerinden daha erken davranmasından korkan *Ottoman Bank* grubu, daha önceki temkinli tutumunu bir kenara bırakarak Layard aracılığıyla İstanbul'da emisyon imtiyazı elde etmek için girişimlere başladı. Bu girişimlerinde Paris bankası *Donon, Aubry, Gaultier et Cie.*'nin de desteğini alıyor, bu yolla herhalde firmalarına uluslararası bir görünüm vermeyi umuyorlardı.³⁶

Ama Osmanlı hükümeti bu grup içinde İngiliz unsurun ezici üstünlüğünü bilmiyor olamazdı. Halbuki, Fuad Paşa'nın Thouvenel'e ifade ettiği gibi, Bâbiâli "savaş sırasında Türkiye'yi kurtaran ittifak ruhunu olabildiğince sürdürmek, yani Fransız ve İngiliz çıkarlarına eşit imkân tanımak" istiyordu.³⁷ Fuad Paşa, yedi yıl sonra Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin (*La Banque Impériale Ottomane*) kuruluşuna yol açacak bu politikada ısrar edecekti. Ama şimdilik Layard'da bir hoşnutsuzluk yaratmaktan özenle sakınarak, reddi gizlemek için işi sonsuza kadar ertelemek olarak tanımlanabilecek Doğu sanatını büyük bir ustalıkla kullanıyordu.³⁸

Emisyon imtiyazına ilişkin görüşmeler yaz aylarına kadar sürdü, ama 6 Ağustosta Pereire kardeşlerin İstanbul'daki özel görevlisi olan André Marchais şunu kabul ediyordu: "Kimse hizmetlerini kabul ettiremedi."³⁹

OTTOMAN BANK

Ottoman Bank işlemlere 13 Haziran 1856'da Galata'da başladı.⁴⁰ Ertesi ay Türkiye'nin başlıca ihracat limanı olan İzmir'de, ekim ayında da Beyrut'ta birer şube açıldı. Yılın sonuna doğru Boğdan'daki Galati'de (Galatz) dördüncü bir şube faaliyete başlıyordu. Son olarak 1861'in kasım ayında açılan Bükreş şubesi bu ağı tamamladı. Mütevazı bir başlangıç yapılmıştı: Önceleri personel İstanbul'da 6 (daha sonra bu sayı iki katına çıkacaktı) ve İzmir'de sadece 4 memurdan ibaretti.⁴¹ Bütün yeni şubelerde, müdüre, yöredeki İngiliz topluluğundan seçilmiş üyelerden oluşan bir yerel idare heyeti yardımcı oluyordu. Banka idarecileri 21 Ağustos 1856'da, bu tür heyetlerin kurulamadığı Halep, Selanik ve Edirne'de yeni şubeler açmayı, bu şehirlerde gelecek vaat eden iş olanakları bulunmasına rağmen, reddettiler. İpek üretiminin büyük bir patlama yaptığı Bursa'da şube açma olasılığı da, İstanbul'a fazla yakın olduğu gerekçesiyle bir kenara bırakıldı. Yine de söz konusu bütün bu yerlerde *Ottoman Bank* yerel iş adamları arasından seçilmiş memurlar aracılığıyla temsil ediliyor ve bu memurlara kesinlikle belirlenmiş sınırlar içinde banka kredisi kullanma yetkisi veriliyordu.⁴²

Kısa süre sonra banka yönetimi değişti: Ekim ayında genel müdürlüğe daha önce Baring Brothers'da çalışan ve bu firmayı İspanya, Portekiz ve Güney Amerika'da temsil etmiş⁴³ Francis de Palezieux Falconnet getirildi, sonra 1857'nin ocak ayında yöneticiliği beğenilmeyen Charles Ede işten ayrıldı.⁴⁴ Mart 1861'de vefat eden Falconnet'nin yerine, 1859'dan beri şubeler müfettişi olarak görev yapan Edward Gilbertson, İstanbul müdürü unvanıyla getirildi.⁴⁵

İstanbul merkezinin açılışını duyuran sirkülerde kullanılan ifadeyle, *Ottoman Bank*, “bir mevduat, tedavül, iskonto bankası ve ticaret sandığı” olarak çalışacak ve “ticari alışverişlere teminat sağlayıp kolaylaştıracak her türlü işlemi” yapacaktı.⁴⁶ Aslında kambiyo ve ticari kredi işlemleri dışında, banka tıpkı yerel bankalar gibi geniş ölçüde devlete verilen avanslara iştirak ediyordu.

Özel müşterilerle esas olarak senet ve poliçe iskontosu biçiminde yürütülen kredi işlemleri, haliyle İzmir, Beyrut ve Romanya şubelerinde yoğunlaştı. Gerçekten de etkinlik alanını Osmanlı İmparatorluğuyla sınırlayan kraliyet belgesinin hükümleriyle *Ottoman Bank* Londra piyasasının dışında kalıyordu; İstanbul’da da bu tür işlemler yerel geleneklere uymuyordu. Osmanlı Bankası idare heyetinin ilk raporu olan 1863 faaliyet raporunda da saptandığı gibi, “yerel bankerler ve tüccarlar, portföylerindeki menkul kıymetleri iskonto etme alışkanlığına sahip değiller. Değerli kâğıtlarını iskonto edilmesi için bankaya verilerse saygınlıklarının zedeleneyeceğini düşünüyor, çünkü bu olguyu bir sermaye yetersizliği itirafı olarak görüyorlar. Kaynağa ihtiyaç duyduklarında, bunu yurtdışındaki ortakları üzerinden sağlanan kredilerle yaratmayı tercih ediyorlar.”⁴⁷

Banka başlangıçta bazı sorumluların deneyim eksikliği ve müşteriye yeterince tanınamaları nedeniyle, portföyündeki bazı alacakların kötü nitelikte oluşu yüzünden epey sıkıntı çekti. Özellikle Galati’de birçok borçlunun iflas etmesi nedeniyle bankanın uğradığı zararlar, 1857’nin ikinci yarısına ilişkin temettü dağıtımının iptaline yol açtı.⁴⁸ Lübnan’da 1860’da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında patlak veren büyük karışıklıklar Beyrut’ta bütün ticari işlemlerin tamamen durmasına neden oldu. Şube donduruldu ve tasfiyesi gündeme geldi.⁴⁹ 1862’de yeniden huzur sağlanınca, şube normal faaliyetine başlayabildi. Zaten verilen her kredide mevcut olan risk payı, müşterilerin herhangi bir teminat göstermekten kaçınmaları nedeniyle daha da artıyordu.⁵⁰ Kraliyet belgesiyle kurulan denizaşırı bankalar için de geçerli İngiliz yönetmelikleri bu tür işleri yasaklasa da (*Colonial Banking Regulation*, 1840), *Ottoman Bank* faaliyetini ürün karşılığı avans işlemleriyle genişletmeye çalıştı. Yine de bu tür işlemler mütevazı ölçülerde kaldı. *Ottoman Bank*’ın 1863’teki son bilançosunda, bu tür işlemlerin hacmi yaklaşık 45.000 £’dan fazla değildi.⁵¹

35 OBA-L, Kraliyet belgesi metni.

36 AE Turquie, CP 325. Thouvenel’den Walewski’ye, 19 ve 22 Mayıs 1856.

37 AE Turquie, CP 326. Thouvenel’den Walewski’ye, 19 ve 22 Mayıs 1856.

38 AE Turquie, CP 326. Thouvenel’den Walewski’ye, 19 ve 30 Haziran 1856.

39 AN, 207 AQ, 193 DG AO.

40 AN, 207 AQ, 193 DG AO.–13 Haziran 1856 tarihli sirküler.

41 OBA-I, *Journal général Ottoman Bank* 1856 ve 1858; OBA-L, Komite Tutanakları, 10 Temmuz 1856.

42 OBA-L, Komite Tutanakları, 21 Ağustos 1856.

43 OBA-L, Komite Tutanakları, 9 Ekim 1856.

44 OBA-L, Komite Tutanakları, 15 ve 21 Ocak 1857.

45 OBA-L, Komite Tutanakları, 20 Mart 1861.

46 AN, 207 AQ, 193 DG AO.

47 AN, 207 AQ, 167.

48 OBA-L, Komite Tutanakları, 26 Ağustos 1857.

49 OBA-L, Genel Kurul, 29 Ağustos 1860 ve Komite Tutanakları, 18 Eylül 1861.

50 OBA-L, Komite Tutanakları, 13 Kasım 1856 ve 12 Şubat 1857.

51 AN, 207 AQ, 193 DG AO.

İstanbul'da başka yatırım olanakları bulunmadığı için, banka gerek doğrudan Hazine'ye, gerekse çeşitli idari birimlere (Hazine-i Hassa, belediye) kredi vermek zorunda kaldı. Devletin bu dönemde yaşadığı mali sıkıntılar göz önüne alındığında, bu avanslar bazen kaygı verici bir düzeye ulaşıyordu. 1856'nın temmuz ayında, bir istikraz konusunda süren pazarlıkların önünü açmak - bu pazarlıklar bir sonuca varmadı - ve bir emisyon bankası kurulması yönündeki görüşmelerde *Ottoman Bank*'a daha avantajlı bir konum sağlamak amacıyla, idare heyeti Hazine-i Hassa'ya 20 milyon kuruşluk bir borç verilmesini onayladı.⁵² Daha sonra İstanbul şubesi piyasadan, değer kaybı önce %20 iken daha sonra %42'ye yükselen sergileri toplama yoluna gitti.⁵³ Aralık 1857'de devlete verilen avanslar 200.000 £'a ulaşmıştı - aynı tarihteki bilanço toplamı 892.000 £'du. Bu keskin buhran yıllarında Hazine'nin giderek büyüyen ihtiyaçları nedeniyle avanslar durmadan artacak ve 1859'un ekim ayında 430.000 £'a ulaşacaktı (bu rakama İstanbul belediyesine verilen avanslar da dahildi). Bu da 30 Haziran 1859 tarihindeki aktifler toplamının %21'ine eşitti.⁵⁴ Banka, daha ileride söz edilecek 1858 istikrazının arzına önce 320.000 £ nominal değerde tahvil alarak, daha sonra da Aralık 1859'da halk tarafından satın alınmamış 620.000 £ nominal değerdeki tahvilli toplayarak geniş ölçüde katıldı. Daha sonra bu tahvilleri piyasada satmayı başardı.⁵⁵ Toplam istikrazın yaklaşık %20'sini kapsayan bu işlemler mevcut avansların geri ödemesini güvenceye aldığı gibi sonuçta 15.196 £'luk bir kâr da sağladı. Bu kâr doğrudan bankanın ihtiyatlarına kaydırıldı.⁵⁶ Daha sonra çok daha mütevazı ölçülerde yeni avanslar verildi (1861'de 152.000 £).⁵⁷

Etkinliğinin ilk aylarında *Ottoman Bank* çeşitli şubelerinde ilk sırayı kambiyo işlemlerine verdi.⁵⁸ Yine de 1857'nin başından itibaren Türkiye'nin mali durumunun bozulması, bankayı bu tür işlemlerden olabildiğince uzak durmak zorunda bıraktı.⁵⁹ 1858'in ilk altı ayında işler giderek kötüleşti, 1857'de Batı piyasalarını sarsan buhranın tepkileri Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkilemeye ve onun iç sorunlarına eklenmeye başlamıştı. Çok büyük miktarlardaki emisyonlar kaimenin değerini iyice düşürdü ve banka kurulurken İstanbul'da 117 kuruş olan sterlin kuru kaime karşısında 30 Haziran 1858'de 164'e, iki ay sonra ise 186'ya yükseldi (bu rakamlar 110 kuruş eden bir altın lira ile karşılaştırılmalıdır).⁶⁰ Eylül ayında 1858 istikrazının arzı kurlarda bir düşüşe yol açtı ve sterlin kuru ay sonunda 149'a geriledi. O zaman banka geniş ölçekli kambiyo işlemlerine yeniden başlayabildi.⁶¹ İstikraz sayesinde kaimelerin büyük bir bölümü tedavül den çekilebildiği için, Londra üstünden kambiyo kuru 1860 yılının başında 123'e kadar indi; bu da sadece %11'lik bir değer yitimi anlamına geliyordu.⁶²

1861'deki çok ağır mali buhran İstanbul kambiyo piyasasında tam bir yıkıma yol açtı ve sterlin kuru 280 kuruşla rekor bir düzeye çıktı. Bu buhranın atlatılması ve 1862 istikrazının neyse ki başarılı olması, 31 Aralık 1862'de sterlin kurunu 121 kuruş indirdi. Lord Palmerston'un başkanlığında *Foreign Office* devlet sekreterliği yardımcılığına atanan Layard'ın yerine Eylül 1861'de *Ottoman Bank*'in başına geçen saygıdeğer Th. Bruce 6 Mayıs 1862'de hissedarlar genel kurulunda şöyle diyordu: "Kısa süre önce sağlanan istikraz başarısı şirketimizin ufkunu açmıştır... Türk parasındaki dalgalanmanın

olağanüstü genişliği şimdiye kadar işlerimizin gelişmesinin önündeki en büyük engel olmuştur.”⁶³

Daha 1859 yılının başlarında, bu durum karşısında banka yönetimi çok temkinli bir tutum takınmıştı. Özellikle de, ihracatçılardan satın alınmış senetler teminat gösterilmeden Londra üzerinden poliçe çekme uygulamasını mahkûm etmişti. Sözüm ona kambiyo kârı sağlamak için yapılan bu işlemler ahlında İstanbul’da yurtdışından fon bulup bunlarla kredi vermeye yarıyor, ama bankanın spekülatif pozisyonunu da açık hale getiriyordu. 1860’ta tedbirler artırıldı ve şube müdürlerine işlemleri ellerinden geldiğince kısma talimatı verildi.⁶⁴

Ottoman Bank’in şube müdürlerini, Galata bankerleri gibi, Avrupa’daki değerli kâğıt dolaşımına girmeye iten sebep, bu yolla sağlanan dış borçların Türkiye’de çalışan bir banka için kendi sermayesinin dışında kaynak yaratmanın tek yolu olmasıydı. Çünkü müşterileri mevduatlarının hacmi çok sınırlıydı. Yıllık bilançolarda bu mevduat hesapları pasif hanesinde ödenecek senetlerle bir arada gösterildiği için, kesin miktarlarını saptamak mümkün olamadı. 26 Mart 1857 tarihindeki genel kurulda, başkan mevduat hesaplarının tutarının 100.000 £’u geçtiğini açıklamıştı; 31 Aralık 1856 tarihindeki pasif toplamı ise 340.000 £’du. Bu pasif daha sonraki yıllarda artarak 1859 sonunda 1.460.000 £’u bulacak, 30. Haziran 1861’de ise yeniden 317.000 £’a inecekti.⁶⁵ Bu dalgalanmanın nedeni “ödenecek senetler” başlığı altında, yani döviz olarak batı piyasalarında dolaşıma sokulan poliçelerde bulunabilir ve bu dönemde mevduatlarda artış olmuşsa bile, ancak zayıf bir oranda gerçekleşmiştir. Vadeli mevduatlara yılda %6’ya kadar varan faizler uygulamakla birlikte, bu oran hükümetin çıkardığı tahvillerden elde edilebilen kârın çok altında kalıyordu.⁶⁶ Vadesiz hesaplara ise faiz ödenmemesine karar verilmişti, çünkü mevduat sahipleri paralarını geri çekmek istediklerinde banka alacak portföylerini harekete geçiremeyebilirdi.⁶⁷

500.000 £’luk başlangıç sermayesi ancak 1858 başında serbest kalabilirdi. Bu miktarın 450.000 £’u Doğu’ya, 50.000 £’u Londra’ya ayrıldı.⁶⁸ Ama bu rakamla birçok kez değiştirilerek, İstanbul ve Beyrut’taki sermaye hissedilir ölçüde azaltıldı. 1863 başında, *Ottoman Bank* tasfiye edilmeden önce, 550.000 £’a yükseltilmiş yatırılmış sermayenin sadece 286.000 £’u Türkiye’deydi, bu da bankanın Doğu’ya yatırım yapmaktan kaçındığı-

52 OBA-L, Komite Tutanakları, 3 Temmuz 1856.

53 OBA-L, Komite Tutanakları, 26 Haziran 1856 ve 2 Ocak 1857.

54 OBA-L, Genel Kurul, 30 Mart 1858 ve 14 Eylül 1859 ve Komite Tutanakları, 19 Ekim 1859.

55 OBA-L, Genel Kurul, 30 Mart 1858 ve 14 Eylül 1859 ve Komite Tutanakları, 19 Ekim 1859.

56 OBA-L, Komite Tutanakları, 1 Eylül 1858 ve 7 Aralık 1859.

57 OBA-L, Gazete Kupürleri 1856-1864, s. 151.

58 OBA-L, Komite Tutanakları, 13 Kasım 1856.

59 OBA-L, Genel Kurul, 26 Ağustos 1857.

60 OBA-L, Genel Kurul, 30 Mart ve 22 Eylül 1858 ve Gazete Kupürleri, s. 57.

61 OBA-L, Gazete Kupürleri, s. 60 ve Genel Kurul, 23 Mart 1859.

62 OBA-L, Gazete Kupürleri, s. 93.

63 OBA-L, Gazete Kupürleri, s. 168.

64 OBA-L, Komite Tutanakları, 19 Ekim 1859 ve Genel Kurul, 27 Mart 1861.

65 OBA-L, Genel Kurullar.

66 OBA-L, Komite Tutanakları, 7 Ağustos 1856.

67 OBA-L, Komite Tutanakları, 13 Kasım 1856.

68 OBA-L, Komite Tutanakları, 25 Şubat 1858.

nı açık bir biçimde gösteriyordu.⁶⁹ Genel durumdaki düzelve işlerin yeni-
den açılmasına olanak tanıyınca, 1862'nin mayıs ayında sermayenin iki ka-
tına çıkarılmasına karar verilmiş, yeni hisseler başlangıçta nominal değere-
lerinin %10 altında satışa sunulmuştu.⁷⁰ Ayrıca önceki yıllar boyunca, kârlar
üzerinden yapılan kesintilerle 103.000 £'luk bir ihtiyat fonu oluşturulmuş ve
bir önlem olarak, İngiliz konsolide borç tahvillerine ve çeşitli tahvillere ya-
tırılmıştı.⁷¹ Banka böylelikle Türkiye'deki yatırımlarına göre çok düşük de
olsa, daha istikrarlı ve Doğu piyasalarının risklerinden uzak bir geliri gü-
vence altına almıştı.

Şirketin, işletme masrafları, amortismanlar ve provizyonlar çıktıktan
sonra kalan net kârı, yedi yıllık ömrü boyunca hep artıda kaldı. Ama yarıyıl
faaliyetlerine göre bakıldığında, kârların ne kadar değişken olduğu görül-
mektedir: 31 Aralık 1857'deki 6.136 £ en düşük noktaydı, o yarıyıldaki kuşku-
lu alacaklar için geniş provizyonlar oluşturulmuş ve buhran kambiyo işlemlerinde
ciddi bir kısıntıya yol açmıştı. Sağlanan en yüksek kâr ise, 30 Haziran 1862'de
79.456 £'du ve aynı yılın mart ayında Osmanlı hükümetinin gerçekleştirdiği
istikrazın ihracından kaynaklanan kârları da içeriyordu. Ama genel olarak bakıldığında,
bu koşullar içinde sağlanan ve kısmen yüksek kredi faizleri (ticari kredilerde %9-12,
devlete çıkarılan avanslarda dönemine göre %10-30) ile işletme masraflarının
düşüklüğüyle de (yarıyıl başına ortalama 6.000 £) açıklanabilecek bu sonuçlar
tatmin edici görülebilirdi. 26 Haziran 1866'da yapılan son hissedarlar genel
kurulunda, başkan Sir William Clay bankanın tüm faaliyet süresince dağıttığı
ortalama temettünün %10'u biraz aştığını vurguluyordu. Aslında ihtiyat olarak
tutulan ve tasfiye sırasında hissedarlara dağıtılan miktar da dikkate alındığında,
yıllık temettü %13,5'i buluyordu.

Bununla birlikte, *Ottoman Bank*'in konumu kısa ömrü boyunca hep tehdit
altındaydı. Daha faaliyete geçer geçmez İstanbul'un yerel bankerlerinin ve
İzmir'in Rum tüccarlarının düşmanca tutumlarıyla karşılaştı. Bunlar, yeni
kurumun önce kambiyo piyasasında, sonra da yüksek riskli ama çok verimli
bir alan olan Hazine işlemlerinde kendileriyle rekabete girmesini hiç hoş
karşılıyorlardı. Zaten bu yerel gruplardan bazıları reform karşıtlarıyla,
yani reformun ana unsurlarından birini oluşturan yabancı sermayenin
ülkeye girmesini istemeyenlerle siyasi ittifak içindeydi. *Ottoman Bank*'in
henüz doğmaya başlayan itibarını gerek İstanbul, gerekse Londra'da yok etmeye
çalıştılar. Örneğin 1859'un kasım ayında İngiltere'de imzasız bir yergi yazısı
yayımlandı. Bu yazı, bankayı normal ticari yolları bozmak, kraliyet belgesinden
kaynaklanan yasaklamalara rağmen ürün karşılığı kredi verme yoluna gitmek
ve *Levanf* da mevcut firmalarla kambiyo piyasasında rekabete girmekle suçluyordu.⁷²

Diğer yandan, Türkiye'nin siyasi ve mali durumuyla bankanın elde ettiği
sonuçlardaki büyük dalgalanmalar da zaten mali çevreleri girişimin sağlamlığı
konusunda kuşkuya düşürecek etkenlerdi. Bu nedenlerle, Şubat 1861'de bir grup
hissedar *Ottoman Bank*'in tasfiye edilmesini isteyen bir muhtırayı imzaya açtı.
Banka yöneticileriyle yaptıkları görüşmelerin ardından bu tasarıdan vazgeçmeye
ikna oldular. Birkaç ay sonra, Eylül 1861'de *Otto-*

man Bank hisseleri nominal değerlerinin %10-15 altına düştü, bu da Borsa'nın onlara pek sıcak bakmadığının göstergesiydi.⁷³ Yine de 1862'de, art arda gelen yöneticilerinin temkinli tutumları sayesinde, bankanın bütün güçlükleri aştığını ve bir genişleme döneminin eşliğinde bulunduğunu tahmin etmek mümkündür.

1857- 1862 ARASINDA OSMANLI MALİYESİ

Türkiye'deki kamu maliyesi krizinin *Ottoman Bank*'in işleri önünde ne kadar ciddi bir engel oluşturduğunu gördük. Şimdi bu krize daha ayrıntılı bir şekilde geri dönmek gerek, çünkü ona getirilen çözümün sonucunda *Ottoman Bank*, Bank-ı Osmani-i Şahane'ye dönüşecektir.

1854 ve 1855 dış istikrazları Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılamaya yetmemişti. Bu nedenle Hazine 1857'nin eylül ayında İstanbul'da 75 milyon kuruş tutarında, %8 faizli ve 3 yıl vadeli esham ihraç etti. Kısa bir süre sonra, %6 faizli, Mart 1861'de geri ödenecek yeni tahviller sürüldü (bu tahvillerin geri ödemesi vadesinde yapılmadı ve yenilenmeleri gerekti). Ayrıca Galata bankerlerinin - ve bu arada gördüğümüz gibi *Ottoman Bank*'in - avanslarına da başvuruldu ve tedavüldeki kaime miktarı 600 milyon kuruşu da aştı, bu da paranın değer kaybını hızlandırdı. Bu kâğıt paraların tedavülden çekilmesinin maliyeyi sağlıklı bir hale getirmenin vazgeçilmez önkoşulu olduğunu anlayan hükümet, daha önce 1854 istikrazını da piyasaya sürmüş *Dent, Palmer and Co.* Firmasıyla (Londra), %6 faizli, 33 yıl vadeli ve İstanbul gümrük gelirlerinin teminat gösterildiği 5 milyon £ nominal değerli yeni bir istikraz için görüşmelere başladı. Bu miktarın 3 milyon £'luk ilk bölümü %85 emisyon kurundan piyasaya sürülecek, geri kalanı [2 milyon £] opsiyona bağlı olacaktı. O sırada Batı piyasalarında patlak veren mali kriz istikraz tahvillerinin arzını olumsuz yönde etkiledi ve opsiyonlu bölüm ancak 1859'da, *Ottoman Bank*'in de etkin katkılarıyla, %62,5 emisyon kurundan satışa sunulabildi. Böylece gerçek faiz ortalama %8,47'ye yükselmişti. Bu istikraz sonucunda sağlanan para tedavüldeki kaimelerin tamamını çekmeye yetmedi; 1859 sonuna gelindiğinde Osmanlı hükümeti halkın elinde hâlâ 70 milyon kuruş değerinde kaime kaldığını itiraf ediyordu.⁷⁴

O dönemde patlak veren ve silahlı kuvvetlerin bir bölümünün seferber olmasını gerektiren Lübnan ve

69 AN, 207 AQ, 193 DG AO, Finance Summary, 20 Ocak 1863.

70 OBA-L, Genel Kurul, 6 Mayıs 1862.

71 OBA-L, Genel Kurul, 5 Mart 1863.

72 OBA-L, Gazete

Kupürleri, s. 33, 74, 89, 90.

73 OBA-L, Gazete

Kupürleri, s. 137, 138, 142, 151.

74 A. du Velay, *age.*, s. 150.

Karadağ karışıklıklarının yol açtığı harcamalar mali durumu daha da bozdu. Ayrıca yöneticiler arasındaki kişisel rekabetlerden kaynaklanan hükümet istikrarsızlığı - Kasım 1856 ile Kasım 1861 arasında sekiz sadrazam değişti - işlerin idaresinde zorunlu olan sıkı politikanın sürdürülmesini daha da güçleştirdi. Hükümet 1859'da, Hariciye Nazırı Fuad Paşa, *Ottoman Bank* müdürü Falconnet ve Fransız hükümeti tarafından temsilci olarak görevlendirilen Marki de Ploeuç'ten oluşan bir heyete, maliye idaresinde gerekli reformları inceleme ve gerçekleştirme görevini verdi. Ama bu heyetin çalışmaları kısa vadede hiçbir somut sonuç vermedi. Bu arada Hazine hayatta kalmak için elindeki son çarelere başvurmak zorunda kaldı: yerel bankerlerden yıllık %20'ye varan yüksek faizlerle alınan kısa vadeli borçlar; 1859'un Eylül ayında %6 faizli ve 5 yıl vadeli 500 milyon kuruluş tahvil ihracı; kısa bir süre sonra yine %6 faizli 10 yıllık sergi ihracı.⁷⁵

1860'ta Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam borcu 774 milyon frank olarak tahmin edilmekteydi; bunun 310 milyon frankı dış borçlardan ve 237 milyon frankı büyük bölümü Galata bankerlerinden alınmış, kısa vadeli, dalgalı iç borçlardan oluşuyordu.⁷⁶ Kendi kaynakları yeterli olmayan Galata bankerleri ise, yabancı ortakları üzerinden dış borçlarla finansman buluyorlardı. Bunun sonucunda hiçbir ticari karşılığı olmayan ve sürekli yenilenen üç aylık senetlerin oluşturduğu son derece sağlıksız bir tedavül ortaya çıkmıştı. İstanbul bankerlerinin uluslararası kredisi zayıfladığı anda kriz yaratabilecek böylesine riskli bir yöntemle finanse edilen bu büyük dalgalı borcu konsolide etmek isteyen hükümet, yeniden büyük bir dış istikraza başvurmaya karar verdi. Londra piyasasına yönelik ilk girişim bir sonuç vermedi, çünkü İngiliz makamları sefir Sir Henry Bulwer aracılığıyla Türklerin özsaygısı açısından kabul edilemez koşullar öne sürmüşlerdi. Bunların en önemlisi de, kamu maliyesi idaresi üzerinde uluslararası bir denetim kurulmasıydı. Ayrıca 1858 istikrazının pek başarılı olmaması da İngiliz sermayedarlarını geri durmaya itmişti.

Hükümet, siyasi iktidarını daha iyi niyetli görüldüğü Paris'e yöneldi. Ama pazarlıklar zorlu geçti. Rothschild ve Pereire kardeşler katılmayı reddettiler. Bâbiâli'nin temsilcileri ancak ikinci sınıf bir bankerle, *Caisse Générale des Chemins de Fer*'i yöneten Mirès'le görüşebildiler. Her tarakta bezi olan bu gözüpük adam Türkiye'yle ilgileniyordu ve bu ülkede bankalar kurulmasını, demiryollarını inşa edilmesini öngören geniş bir plan hazırlamıştı. Zaten o dönemde Batılı sermaye sahiplerinin tasarılarının çoğunda bu hedefler yer alıyordu.

İstikraz anlaşması 29 Ekim 1860'ta, borçlu açısından felaket olarak nitelenebilecek koşullarla imzalandı. Mirès, 6 milyon frank komisyon karşılığında, 400 milyon frank nominal değerdeki istikrazı %52,75 emisyon kurdan blok olarak alıyordu. Parayı taksitle 18 ayda ödeyecekti. İstikraz tahvillerinin faiz oranı %6, vadesi 36 yıl olacaktı. Osmanlı hükümeti teminat olarak 32 milyon frank değerindeki çeşitli gümrük gelirlerini ve tütün resmini gösteriyordu. İstikraz arzından elde edilecek meblağın ödemesinin taksitlendirilmesi ve bu sürede faizin işlemesi nedeniyle, Osmanlı Hazinesi'nin eline sonuçta yaklaşık sadece 164 milyon frank geçecekti ki, bu da

borçlu açısından gerçek faizi %13'ün üzerine çıkarıyordu. Bu durum Türkiye'nin uluslararası kredisinin ne kadar düştüğünü yansıtmaktaydı.

75 A. du Velay, *age*, s. 114-115.

76 A. du Velay, *age*, s. 154.

Toplam 800.000 tahvilin 250.000'lik ilk dilimi 11 Aralık 1860'da 312,50 franktan, yani nominal değerinin %62,50'sinden halka arz edildi. Bu yüksek bir fiyattı, çünkü aynı dönemde Londra piyasasında %6 faizli eski Türk istikraz tahvilleri %56-58'den işlem görüyordu. Arz tam bir başarısızlığa uğradı ve sadece 101.861 tahvil satılabildi. Kısa bir süre sonra, ortaklarının şikâyeti üzerine adli kovuşturmayla uğrayan Mirès, 1861'in şubat ayında tutuklandı. Mirès'in tasarıları ve iflası, Zola'nın İkinci İmparatorluğun mali dünyasını konu aldığı *L'argent* adlı romanının esin kaynaklarından birini oluşturdu.

Bu istikrazla atlatılması hesaplanan kriz patlak verdi. *Levant* kâğıtlarına duyulan güven Paris ve Londra'da bir anda çöktü. Yurtdışında senet dolaşımı yoluyla hesaplarını dengeleyebilen birçok İstanbul firması, bunu sürdürmeyecek hale gelince iflas etti. Borçlarını kapatmaya çalışan Galata bankerleri Marsilya'ya büyük miktarda para ve hatta mücevher gönderdiler. Sterlin kuru durmadan yükselerek, Mayıs 1861'de 200 kuruşu geçti. Bu tehlikeli durum karşısında Osmanlı hükümeti Fransa ve İngiltere'ye başvurarak, krizden çıkmak için yardımlarını istedi. İngiliz hükümeti, askıya alınmış İngiliz alacaklarını tahsil etmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumunu düzeltebilecek önlemleri incelemesi için, *Board of Trade*'den Lord Hobart'ı ve Hazine'den Foster'ı hemen İstanbul'a gönderdi. *Banque de France* da Fransız alacaklarını tahsil edebilmek için müdahil oldu. Bu arada Paris'te Mirès'in işleri tasfiye ediliyordu ve Türk hükümeti istikraz arzından payına düşen meblağı, yani yaklaşık 32 milyon frankı sonunda alabildi.

Bu küçük meblağ haliyle ne dalgalı borcu temizlemeye, ne de tedavülde kalmış kaimeleri toplamaya olanak veriyordu. Tam tersine, Lübnan krizinin ağırlaştırdığı cari devlet harcamalarını karşılayabilmek için yeni bir kâğıt para ihracı zorunlu görünüyordu. Mart-Nisan 1861'de karar verilen bu yeni ihraç 1.250.000 kuruş değerindeydi. En somut sonucu kaimenin değerini daha da düşürmek ve İstanbul'daki ticaret ve borsa işlemlerini daha da bozmak oldu. Kriz 12 Aralık 1861'de doruk noktasına çıktı. Kaime üçte iki oranında değer yitirmişti; tüccarlar ödemelerde ka-

ime almayı reddettiler; dükkânlar yağmalandı ve başkentte panik yaşandı.⁷⁷

Haziranda ağabeyi Abdülmecid'in yerine tahta çıkan Sultan Abdülaziz, bu krizden birkaç gün önce Âli Paşa'yı sadrazamlıktan azledip yerine karar verme yeteneğini çok takdir ettiği Fuad Paşa'yı getirmişti. Zaten önceki yıllarda da uzun vadede devlet gelirlerini artıran çeşitli vergi reformları Fuad Paşa'nın yönetimi altında gerçekleştirilmişti. Yeni sadrazamın durumu düzeltmek için geliştirdiği program şunları öngörüyordu: Kamu harcamalarında tasarruf; gerçek bir bütçe hazırlanması; kaimenin tedavülden çekilmesine yönelik bir dış istikraz; bir merkez bankası kurulması. Şubat 1862'de, Fuad Paşa 1278 (1862/1863) yılı için sultana ilk kez dengeli bir bütçe sunabildi. Bir önceki yılın bütçesi, 1.393.000.000 kuruş gider (bunun 327 milyonu borç faizlerinin ödemesi içindi) ve 1.221.000.000 kuruş gelire, 172 milyon kuruş açık verirken, yeni yılın daha iyi vergi toplanması, tütün ve tuz inhisarı, gümrük resimlerinin artırılması ve çeşitli tasarruflar sayesinde, 98 milyon kuruş fazlayla (1.587.000.000 kuruş gelir ve 1.480.000.000 kuruş gider) kapanacağı öngörülmüştü.⁷⁸

Sonunda mali reformlara sıra gelmiş gibiydi.